

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi:
AAM Derg., 2018 ; 34 (1) : 97 : 109-138
Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri : 07.12.2016 - 10.08.2017

KANUN-İ ESASİ GAZETESİ'NDE İTTİHÂD-I İSLAM TEMASI*

SEYDİ VAKKAS TOPRAK**

ÖZ

Kanun-i Esasi Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kahire şubesinin 1896-1899 yılları arasında neşrettiği bir gazetedir. Gazete, II. Abdülhamid'e muhalefetleri nedeniyle Mısır'a kaçmak zorunda kalan Hoca Kadri Efendi ve Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi tarafından çıkarılmıştır. Hoca Kadri Efendi, aynı zamanda, rüştiye sıralarında İstiklâl Marşı şairi Mehmed Akif'in öğretmenliğini yapmış ve onun düşünce dünyasını etkilemiş bir düşünürdür. Kanun-i Esasi yazarları, II. Abdülhamid'e karşı dinî yönden muhalefet ederken anayasanın yürürlüğe konması, meclisin yeniden açılması ve İslâm Birliği gibi temalar işlemişler, Jön Türklerin gayrimüslim unsurlarla iş birliği yapma politikalarına şiddetle karşı çıkarak İttihâd-ı İslâm düşüncesini temsil etmişlerdir. Bu çalışmada, *Kanun-i Esasi*'deki makalelerden hareketle İttihâd-ı İslâm teması işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanun-i Esasi Gazetesi, Hoca Kadri Efendi, Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, İttihâd-ı İslâm, İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid.

* Bu makale, 19-21 Ekim 2016 tarihinde, Elazığ'da düzenlenen "Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu"nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç, Dr., Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman/TÜRKİYE, seyditoprak@gmail.com

THE TOPIC OF UNION OF ISLAM IN THE JOURNAL KANUN-I ESASI

ABSTRACT

Kanun-i Esasi Gazetesi is a journal which was published by the Cairo branch of the Committee of Union and Progress between the years 1896-1899. The journal was published by Hoca Kadri Efendi and Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi who had to run away because of their opposition to Abdulhamid II. Hoca Kadri Efendi at the same time was the teacher of Mehmed Akif, the writer of Turkish National Anthem, during his studentship at *Rüştiye* School and a thinker who effected his thinking world. The contributors of *Kanun-i Esasi* journal while opposing Abdulhamid II. from the religion aspect were writing about topics such as putting the constitution into effect, reopening of the parliament and the Islamic Union topics. They severely opposed to The Young Turks' policy of cooperation with Non-Muslim elements and represented *İttihad-ı İslam* (Unity of Islam) idea. In this article based on the articles published in *Kanun-i Esasi* journal, the topic *İttihad-ı İslam* (Unity of Islam) is studied.

Keywords: *Kanun-i Esasi* Journal, Hoca Kadri Efendi, Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi, Unity of Islam, The Committee of Union and Progress, Abdülhamid II.

GİRİŞ

Şüphesiz ki matbuatın gelişmesi matbaanın sayesinde olmuştur. XV. yüzyılda Avrupa'da geliştirilen matbaa, yüzyılın sonunda İspanyol Yahudileri tarafından Osmanlı coğrafyasına getirilmiş, ardından İstanbul'da Rumlar ve Ermeniler kendi matbaalarını kurmuşlardır. Osmanlı tebaası Arap Hıristiyanlar, XVII. yüzyıl başlarında Halep'te matbaa kurarken, Fransızlar 1798'deki işgalin ardından Mısır'da ilk matbaayı faaliyete geçirmişlerdir. Fransızların çekilmesinden yirmi yıl sonra ise Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın emriyle Kahire'de bir matbaa açılmıştır. Ardından Arap coğrafyasında çok sayıda matbaa ve yayınevi açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk matbaasını ise 1827'de İbrahim Müteferrika kurmuştur. Matbaada başlangıçta kitap türü eserler basılırken, zamanla süreli yayınlar da basılmıştır.

Osmanlı coğrafyasında ilk önce Mısır'da Arapça olarak çıkan gazeteler ve dergiler yaygınlık kazanmıştır. Bilim, edebiyat, tarih ve siyaset gibi alanlarda görülen neşriyat zamanla Suriye, Lübnan, Irak ve Kuzey Afrika'ya yayılarak ilerleme ve kalkınmaya öncülük etmiş, Arapçanın bilim ve kültür dili olarak tanınmasına katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Tanzimat reformları Arapça yayınların çoğalmasına katkı sağladığı gibi misyonerlik ve sömürgecilik faaliyetleri de Arapça süreli yayın sayısının artmasında etkili olmuştur. Misyonerlerin ve sömürgecilerin etkisiyle yurt dışına giden Hıristiyan Araplar Amerika, Brezilya, Kolombiya, Meksika, Arjantin, İngiltere, Fransa ve İtalya'da çok sayıda Arapça gazete ve dergi çıkarmışlardır¹.

Osmanlı Devletinde, matbaanın açılmasından yaklaşık yüz yıl sonra Türkçe olarak Mısır'da *Vekâ'i'l-Mısriyye* gazetesi yayımlanmıştır(1828). Bu gazetenin bir sütunu Arapça, diğeri Türkçeydi. Bundan üç yıl sonra II. Mahmut'un emriyle, tamamen Türkçe olarak, ilk resmi gazete olan *Takvim-i Vekâyi* yayın hayatına başlamıştır. Bununla birlikte, İstanbul'da ve İzmir'de 1796'dan itibaren Fransızca yayın yapan gazetelerin varlığından haberdar olan II. Mahmut, devletin milletler arası alandaki çıkarlarını savunmak için gazetelerin önemini de farkındaydı. İzmir'de faaliyet gösteren gazeteci Alexandre Blacque'ı İstanbul'a çağırarak Padişah, ona *Takvim-i Vekâyi*'e paralel olarak Fransızca *Le Moniteur Ottoman*'in çıkarılması görevini verdi. Bu sırada *Takvim-i Vekâyi*'nin Arapça, Farsça, Bulgarca, Ermenice ve Rumca nüshaları da basılmıştır. Osmanlı ülkesinde tamamen Türkçe olan ilk özel gazete ise İngiliz *Morning Herald* gazetesinin İstanbul muhabiri William Churchill'in

1 Erol Ayyıldız, "Matbuat", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s.119-121.

1840'ta çıkardığı *Ceride-i Havadis*'tir. 1849'da ise bir tıp öğrencisi Türkçe olarak *Vekâyi-i Tıbbiye* adlı bir dergi çıkarmıştır. Devlet yardımı olmaksızın Türkler tarafından çıkarılan ilk Türkçe özel gazete ise Şinasi'nin desteğiyle Âgâh Efendi'nin 1860'ta çıkardığı *Tercümân-ı Ahvâl*'dir. 1862'de ise Şinasi *Tasvir-i Efkâr* gazetesini çıkarmaya başlamıştır². William Churchill'in ölümünden sonra *Ceride-i Havadis*'i kapatan oğlu Alfred Churchill, *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* ismiyle yeni bir gazete çıkarmıştır. Bu dönemde *Mecmûa-i Fünûn*, *Mir'ât*, *Mecmûa-i İber-i İntibah*, *Ceride-i Askeriyye* gibi gazeteler yayın hayatına girmiştir³.

Türk gazeteciliğinin kuruluş devri olarak kabul edilen 1831-1864 döneminde haftada bir, iki veya üç defa çıkan gazeteler, yaptıkları yayınlarla bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Vakanüvis Esad Efendi'nin yönetiminde bir vakayiname gibi düşünülmüş olan *Takvim-i Vekâyi*, devletin faaliyetleri, bilim, eğitim, sanat ve ticaretle ilgili haberlere ağırlık vermiş, bazı ilanlar ve kitap duyuruları yayınlamıştır. *Ceride-i Havadis* ise haberlere ağırlık vererek, yayınladığı dış haberler sayesinde Osmanlı kamuoyunu dış dünyadan haberdar etmiştir. Gazetenin sahibi, Kırım Savaşı'na savaş muhabiri olarak gitmiş ve cepheden haberler göndermiştir. İlk Türkçe gazeteler ahlak, marifet ve ilim gibi konulardan bahsederek reformları desteklemiş, ancak iktidar eleştirisinden uzak durmuşlardır. Şinasi ise ülke meseleleriyle ilgilenerken sosyal problemleri, eğitim ve dış politika sorunlarını işlemiş ve Türk gazeteciliğine eleştirel bir boyut kazandırmıştır. İlk dönem gazeteleri dil üzerinde etkili olmuş, Avrupa'daki meseleleri, bilim ve teknik konularını halkın anlayabileceği bir dille işlerken, dile yeni kavramların girmesine vesile olmuşlardır. Tanzimat döneminde, Yeni Osmanlıların yayın faaliyetleri memleket sorunlarına duyarlı bir kamuoyunun oluşmasına da katkı sağlamıştır⁴.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde, iktidar muhalifleri fikirlerini neşriyat yoluyla yaymaya çalışmışlardır. Bu yayınları kontrol altında tutmak isteyen yöneticiler ise tedbir almak zorunda kalmışlar, 1857'ten itibaren matbuatla ilgili düzenlemeler yapmışlardır. Özellikle Yeni Osmanlıların sert muhalefeti, Sadrazam Âli Paşa'yı 1857 tarihli *Matbuat Nizamnamesi*'nden daha ağır,

2 İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, s.5.

3 Âlim Kahraman, "Matbuat/Türk Edebiyatı" *DİA*, XXVIII, s.121-122.

4 Kahraman, a.g.m., s.122.

devlete gazete ve dergileri kapatma imkânı veren 1867 tarihli *Kararnâme-i Âlî*'yi çıkarmaya sevk etmiştir. Gazetelerin kapatılması, yayıncı ve yazarların çeşitli vesilelerle sürgüne gönderilmesi, muhalif basının faaliyetlerini yurt dışına taşımasına neden olmuştur. Başta Namık Kemal ve Ziya Paşa olmak üzere Avrupa'ya gitmek zorunda kalan Yeni Osmanlılar Paris, Londra, Cenevre ve Lyon gibi merkezlerde çıkardıkları gazete ve dergilerle Osmanlı iktidarına karşı muhalefetlerini sürdürmüşlerdir⁵. Özellikle 1890'dan itibaren II. Abdülhamid'e karşı gelişen İttihat ve Terakki muhalefeti, içeride faaliyetlerini sürdürmeyince yurt dışına çıkmayı tercih etmiştir. İttihatçı muhaliflerin çoğu Avrupa'ya gitmeyi tercih ederken bazıları da, 1882'den itibaren İngiltere yönetimine girmiş olan Mısır'a gitmişlerdir. İttihatçılar, Avrupa'da çok sayıda neşriyat çıkardıkları gibi Mısır'da da gazete ve dergiler yayınlamışlardır. Kahire'de neşredilen İttihatçı gazetelerden biri de Hoca Kadri⁶ ve Şeyh Alizade Muhyiddin Efendilerin birlikte çıkardıkları *Kanun-i Esasi*'dir.

Kanun-i Esasi Gazetesi

Kanun-i Esasi, Hoca Kadri Efendi ve Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi'nin girişimleriyle Kahire'de bir Jön Türk gazetesi olarak yayınlanan bir gikir gazetesidir. 21 Aralık 1896 / 16 Recep 1314 tarihinden itibaren yayın hayatına başlayan gazetenin yaklaşık olarak 40 sayısı tespit edilmiştir. Gazetenin meşrutiyeti savunduğu logosunun üzerine konulan “*Ve emruhum şura beynehum*” ayetinden rahatlıkla anlaşılabilmiştir⁷.

Gazetenin serlevhasında geçen “*İ'la-yı din, Şûrâ-yı ümmet ve Tahlis-i vatan*” ibareleri gazetenin yayın politikasını açıklar mahiyettedir. İsmi hemen altında yer alan “*Pazartesi günleri çıkar*” ibaresinden sonra Namık Kemal'in Hürriyet kasidesinden “*Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imhâ-yı hürriyyet. Çalış idrâki kaldır mukteditersen ademiyetden*” beyti konmuştur. Ardından da “*Efkâr-ı umûmiyye-i milliyyeyi tenvîr ile vatan-ı mukaddesimizin tahlisini şerî'at ve hamîyyet nâmına taleb eden cerîdemizin ta'mîmi her Müslim ve Osmanlı için bir farîzadır*” cümlesi yerleştirilmiştir. Başyazar olarak Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi'nin ismi belirtilmekte, Hoca Kadri Efendi'nin ise

5 Kahraman, a.g.m., s.122.

6 Yahya Kemal [Beyatlı], **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hâtıralarım**, Baha Matbaası, İstanbul 1973, s.200.

7 “Onların işleri, aralarında danışma iledir”. **Kur'an-ı Kerim**, Şura Suresi 38. ayet. **Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s.486.

adı zikredilmemiştir⁸. Beşinci sayının yayınlandığı 18 Ocak 1897 / 14 Şaban 1314 Pazartesi⁹ gününden itibaren ise başyazarın ismi gazeteden çıkarılmıştır.

Gazetenin 24. sayısında ise Namık Kemal'in beytinin altındaki "*Efkâr-ı umûmiyye-i milliyyeyi tenvîr...*" cümlesi kaldırılarak yerine "*İttihad ve Terakki Cemiyetinin Mısır Şubesi Gazetesidir*" ibaresi konulmuştur¹⁰. Bu tarihten itibaren bir Jön Türk resmi gazetesi olarak yayın hayatına devam eden gazetenin ilk 24 sayısı 1 numaralı sayı kabul edilmiş, 17 Ocak 1898 / 5 Kânûnisani 1314 /23 Şaban 1315 tarihli nüshası 2 numaralı sayı olarak yayınlanmış, sonraki sayılar ardışık olarak devam etmiştir¹¹.

II. Abdülhamid yönetiminden duyulan korku nedeniyle *Kanun-i Esasi* gazetesinde çıkan yazıların büyük kısmı ya müstear isimle ya da isimsiz olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmaya konu olan İttihâd-ı İslâm hakkındaki makaleler de isimsiz olarak neşredilmiştir. Ancak makalelerin gazeteyi çıkaran ve başyazarlığını yapan Hoca Kadri Efendi ve Hoca Muhyiddin Efendi tarafından yazıldığı kanaatindeyiz.

Kanun-i Esasi Yazarları

Kanun-i Esasi gazetesi ilk olarak Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi tarafından çıkarılmış, daha sonra Hoca Kadri Efendi tarafından idare edilmiştir¹². II. Abdülhamid döneminin siyasi baskısından kaçarak Mısır'a giden Hoca Kadri Efendi, İstiklâl Marşı şairi Mehmed Akif'in Rüşiye'den hocası ve fikir babası, Hoca Muhyiddin Efendi ise medrese kökenli ünlü bir din adamıdır¹³.

- 8 21 Aralık 1896 / 16 Receb 1314, **Kanun-i Esasi**, S 1.
- 9 Gazete yayınlandığı 18 Ocak 1897 / 14 Şaban 1314 Pazartesi tarihi nüshada yanlış olarak 17 Kânûnisani 1897 / 15 Şaban 1314 şeklinde yazılmıştır. Nitekim 17 Kânûnisani 1897 tarihi pazar gününe, 15 Şaban 1314 tarihi de Salı gününe denk gelmektedir. 15 Şaban 1314/ 17 Kânûnisani 1897, **Kanun-i Esasi**, S 5.
- 10 Bu şekilde 24. olarak çıkan sayının tarihlemesinde sorun vardır. Periyodik olarak pazartesi günleri çıktığı belirtilen gazetenin üzerindeki 25 Kânûnievvel 1314 ve 11 Şaban 1315 tarihleri aynı güne denk gelmediği gibi pazartesi gününe de denk gelmemektedir. Gazetenin periyodik olarak çıktığı kabul edilerek önceki ve sonraki sayıların tarihleri dikkate alınarak 24. Sayının 10 Ocak 1898 / 16 Şaban 1315 / 29 Kânûnievvel 1313 tarihinde yayınlanmış olduğu kanaatine varılmıştır. 11 Şaban 1315/25 Kânûnievvel 1314, **Kanun-i Esasi**, S 24.
- 11 17 Ocak 1898 / 5 Kânûnisani 1314 /23 Şaban 1315 tarihli 2. sayının üzerinde Salı gününe denk gelen 24 Şaban 1315 tarihi yer almaktadır. 24 Şaban 1315/5 Kânûnisani 1314, **Kanun-i Esasi**, S 2.
- 12 Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yay., İstanbul 2012, s.74, 171, 198.
- 13 Mehmed Akif'in son üç padişaha ve Saraya karşı duygularının menfi olmasının sebebi,

II. Abdülhamid döneminde dinî muhalefet içinde yer alan, Fatih Rüştîye'si Türkçe öğretmeni Hoca Kadri Efendi 1860'ta Bosna'da doğmuştur. İstanbul'da Fatih medreselerinde eğitimini tamamlamış ve bir müddet öğretmenlik yapmıştır¹⁴. Meşrutiyet devrinin hürriyet savunucusu dindar muhaliflerindedir. Siyasi baskılar nedeniyle Mısır'a kaçtıktan sonra, aleyhindeki bir jurnalle padişaha suikastla suçlanmış ve Hüseyin Siret'le birlikte gıyabında idama mahkûm edilmiştir. Kahire'de çıkardığı *Kanun-i Esasi* ve *Havâtır* gazeteleri ile *İstinsaf Risalesi* adlı kitapla muhalefetini devam ettirmiştir. Kahire'de bulunduğu sürede Mısır Hıdivi'nin çocuklarına ders vermiştir. Ayrıca *Meşveret* ve *Terakki* gazetelerine de makaleler yazmıştır. İttihatçıların 1902'de Paris'te yaptıkları kongreye katılmış, kongrede Osmanlı tebaası olan gayrimüslim unsurlarla iş birliği yapma kararı alındığında, Hoca Kadri Efendi komitacı tarafını ortaya koyarak karara itiraz etmiştir. Gayrimüslimlerin hürriyet için değil, devleti yıkmak için çalıştıklarını söyleyerek kararı protesto etmiştir. Kongreden sonra bazı İttihatçıların pozitivist düşüncelerine karşı cemiyetin İslâmî kanadını temsil etmiştir. II. Meşrutiyetten sonra ise İttihatçıların keyfi ve kanunsuz uygulamalarına karşı çıkmaya devam etmiştir¹⁵.

Mehmed Akif'in rüştiye sıralarındayken etkisinde kaldığı Hoca Kadri Efendi, yazılarında saltanatın kaldırılması ve meşveret usulünün tesisini savunmuştur. 1897'de yayınladığı *İstinsaf Risalesi*'nde, Osmanlı Devleti'nin bekası için kötü idarenin terk edilmesi, Avrupalıların müdahalesine gerek kalmadan Osmanlıların kendi sorunlarını kendilerinin çözmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, asr-ı saadette olduğu gibi hükümdarın seçimle belirlendiği meşveret usulü İslâm'a uygun bir yönetim şeklidir. Kanun-i Esasi'nin yayın hayatına son vermesinden bir müddet sonra Hoca Kadri Efendi Avrupa'ya gitmiştir¹⁶. Paris'te kaldığı sürede, oradaki Türklerle bir araya gelerek memleketteki baskı yönetimini eleştirmekten geri kalmamıştır. Bir zamanlar birlikte çalıştığı için iyi tanıdığı İttihatçıların kanunsuzluklarına ağır eleştirilerde bu-

Fatih Merkez Rüştîyesi son sınıf talebesiyken etkisinde kaldığı Türkçe hocası Hoca Kadri Efendi olarak gösterilir. Mehmet Ahif hayatı boyunca hocasını minnetle anmıştır. Orhan Okay, *Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.25.

14 Yahya Kemal, *a.g.e.*, s.182.

15 Okay, *a.g.e.*, s.25-26.

16 Muhittin Eliaçık, "Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Tur- kic*, Volume 6/3 Summer 2011, s.79.

lunmuştur¹⁷. Birinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da bulunmuş olan Hoca Kadri Efendi 1918'de Fransa'da vefat etmiştir¹⁸.

Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin Efendi medrese hocası olmakla birlikte II. Abdülhamid döneminde Jön Türklere katılmış ve padişahın politikalarına dinî muhalefette bulunmuş bir medrese hocasıdır. Mısır'a kaçarak Kanun-i Esasi gazetesini Hoca Kadri Efendi ile birlikte çıkarmış ve gazetenin başyazarlığını yapmıştır. Yazılarında meşvereti savunan Hoca Muhyiddin Efendi, daha da ileri giderek yazılarında cumhuriyet usulünü tavsiye etmiştir. Rejimin cezalandırmasından korktuğu için Kanun-i Esasi'de yazdığı makalelerini ya isim-siz olarak ya da *Ulûm-ı zâhire ve bâtında yed-i tulâ sahibi* müstear ismiyle yayınlamıştır¹⁹.

İttihâd-ı İslâm Düşüncesi

Tanzimat döneminde, Yeni Osmanlıların devletin dağılmasını engellemek maksadıyla savundukları *Osmanlılık*, *Osmanlıcılık* ve *Osmanlı Milleti* denilen düşüncenin başarısızlığı üzerine, Yeni Osmanlıcı şair ve yazarlar İslâm Birliği düşüncesini ortaya atmışlardır²⁰. Abdülaziz devrinde gündeme gelen bu düşünce II. Abdülhamid devrinde Mithat Paşa'nın iktidardan düşürülmesinden sonra yoğun olarak gündeme getirilmiştir. 93 Harbi sonrasında Balkanlarda kaybedilen topraklardan büyük bir göçmen akımının olması, İttihâd-ı Anasır düşüncesinin yerini tüm Müslümanların birlikteliğini ifade eden İttihâd-ı İslâm'a bırakmasına sebep olmuştur. Devletin yaşayabilmesi için Müslüman unsuruna dayanması gerektiğini düşünen II. Abdülhamid'e göre, özellikle dışarıdaki Müslümanların desteğini almak gerekliydi. Bunun için hilafetin İslâm dünyasındaki etkisi arttırılmalıydı. Bu amaçla dünya Müslümanları harekete geçirilerek uluslararası bir baskı oluşturulmaya, sömürgeci devletlerle ilişkilerde elde güçlü bir koz bulundurulmaya çalışılmıştır. Bu gaye ile İstanbul, Londra ve Kahire'de Osmanlı Halifesinin propagandasını yapmak için *Hilafet Risaleleri* ve gazeteler çıkarılmış, mevcut olan yayın organlarına mad-

17 Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yay., İstanbul 2000, s. 353.

18 Eliaçık, a.g.m., s.79; Yahya Kemal'e göre Paris'te Mouffetard Sokağı'nda fakirane bir odada yaşayan Hoca Kadri, insanlardan uzak duran, seciyeli ve muhterem bir zattı. Siyasette ne istediği pek anlaşılmazdı. Yahya Kemal, a.g.e., s.184-185.

19 Eliaçık, a.g.m., s.79.

20 İttihâd-ı İslâm'ın geniş bir tanımı için bk.: Nevzat Artuç, **İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s.33-41.

di destek sağlanmıştı. İslâm dünyasından nüfuz sahibi önemli kişiler, âlimler, şeyhler ve gazeteciler İstanbul'a çağırılmış, ortak meselelerle ilgili istişareler yapılmış ve kendi ülkelerinde İttihâd-ı İslâm propagandası yapmaları için bu kişilere yönlendirmelerde bulunulmuştur²¹.

Batılı sömürgeci güçler karşısında Osmanlı Devleti'nin tek kurtuluşunu bütün Müslümanların birleşmesinde gören II. Abdülhamid, halifeliğini gündeme getirerek dünya Müslümanlarını İstanbul'a bağlamak istemiştir. Sömürge altında bulunan Müslümanlar, kabileler, asi bedeviler ve tarikat şeyhleriyle bağlantı kurarak onları manen kendisine bağlamıştır. Türkistan, Hindistan, Çin ve Japonya'daki Müslümanlara temsilciler göndererek onların desteğini almaya çalışmıştır. Kendisine bağladığı Müslüman liderler, tarikat şeyhleri, aşiret ve kabile reisleri vasıtasıyla Hilafete beynelmil bir hüviyet kazandırmak istemiştir. Böylece gücünü Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında da tesis etmeye çalışmıştır. Şüphesiz ki bu siyaset, Müslümanları sömüren emperyalist güçler üzerinde psikolojik bir etki meydana getirmiştir²².

Yusuf Akçura tarafından bir siyasi düşünce olarak değerlendirilen tüm Müslümanların birlikteliği meselesi *İslâm Birliği, İttihâd-ı İslâm, İslâmcılık ve Panislamizm* şeklinde isimlerle anılmıştır. Bu düşüncenin temeli dünyadaki bütün Müslümanların birliği üzerine bina edilmiştir. İttihâd-ı İslâm, Osmanlı Padişahının halifelik sıfatı etrafında, önce Osmanlı tebaası Müslümanların, sonra da dünyadaki tüm Müslümanların toplanması esasına dayanmaktaydı. Bu düşünce, öncelikle gayrimüslim unsurların ayrılmasına sebep olacaksa da, dışarıdaki Müslümanların katılımıyla daha kuvvetli bir Osmanlı Devleti vadediyordu. İttihâd-ı İslâm düşüncesini yerleştirmek isteyen Padişah, *Halife* sıfatını daha çok kullanmaya, siyaset alanında dinî motiflere daha çok yer vermeye dikkat etmiştir. Okullarda din dersleri artırılmış ve dindarlığa önem verildiği izlenimi ortaya konmuştur. Yıldız Sarayı zaman zaman davet edilen hoca, imam, seyit, şerif ve şeyhlerle doldurulmuştur. Bazı mülkî makamlara sarıklılar tayin edilmiştir. Her tarafta camiler, tekke ve zaviyeler yapılmaya, halk arasına dini anlatmak üzere vaizler yollanmaya başlanmıştır. Hac mevsiminde, Hicaz'a gelenlerin halifeye bağlılıklarının sağlanması için propaganda yapılmıştır. Müslüman nüfusun çok olduğu Çin'e elçiler gönderilmiştir.

21 Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991, s. 21-23.; Azmi Özcan, "İttihâd-ı İslâm", **DİA**, XXIII, Ankara 2001, s.471.

22 İhsan Süreyya Sırma, **II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, Beyan Yay., İstanbul 2010, 49-50.

Müslümanların hac ibadetlerini rahat yapabilmelerini sağlamak amacıyla İstanbul'dan kutsal topraklara kadar uzanan Hamidiye Hicaz Demiryolu inşa edilmiştir²³.

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren İslâm ülkelerinin sömürgeci devletlerce ele geçirilmesi, ülkelerini kaybeden Müslümanların Osmanlı Devleti'ni kurtarıcı olarak görmelerine sebep olmuştur. Sömürge altında yaşayan Müslümanlar İttihâd-ı İslâm fikrine taraftar bir vaziyet almışlardır. Onların düşüncelerine göre tüm Müslümanların birliği sonucu dünyadaki Müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma sağlanacaktır. Sömürgecilerin tehditlerine karşı Müslüman ülkeler Osmanlı Devleti'nin liderliğinde birleşerek yabancı devletlerin hegemonyasından kurtulacaklardır²⁴.

II. Abdülhamid, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bölme gayretlerine karşı İslâm Birliği düşüncesini sürekli olarak gündemde tutmuş, Müslümanların din, eğitim, milliyet ve zenginlik alanlarında geliştirilmesine gayret etmiştir²⁵. İngiltere'ye karşı Rusya ile denge sağlamaya çalışan Padişah'ın, 93 harbinden sonra Asya ve Hindistan Müslümanları arasına ajanlar göndermesi sömürgeci devletler tarafından büyük bir tehlike olarak görülmüştür. Nitekim Hindistan'daki ajanların varlığını öğrenen liberal İngiliz siyasetçi Gladstone, Müslümanların Halifeye bağlılığının İngiltere'yi zora sokacağını belirterek tedbir alınmasını istemiştir²⁶.

Kanun-i Esasi Gazetesi'nde İttihâd-ı İslâm Teması

II. Abdülhamid'e karşı dinî bir muhalefet sergileyen *Kanun-i Esasi* yazarları yoğun olarak Anayasa ve Meşrutiyetin yeniden ilanı için propaganda yapmışlardır. Her fırsatta meşrutiyetin İslâm Şariatına uygun bir yönetim şekli olduğunu vurgulayarak, meşrutiyeti tatil ettiği ve yeniden yürürlüğe koymadığı için Padişahı suçlamışlardır. Kanun-i Esasi yazarlarının, II. Abdülhamid'e yönelik eleştirilerinden biri de İttihâd-ı İslâm politikasıdır. Devletin bekasını sağlamak için dışarıdaki Müslümanların gücünü arkasına almak isteyen Padişah, İttihâd-ı İslâm fikriyle halifeliğin Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu artırmak, onları mobilize bir kuvvet gibi yardıma hazır, kaynaşmış bir topluluk haline getirmek istiyordu.

23 Akçura, a.g.e., s.19-27.

24 Özcan, a.g.m., s.470.

25 Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, II, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 142-144.

26 Taha Niyazi Karaca, **Büyük Oyun**, Timaş Yay., İstanbul 2015, 449-450.

Kanun-i Esasi yazarları ise, esas olarak İttihâd-ı İslâm politikası üzerinden II. Abdülhamid'i eleştirmişlerdir. Bunun için takip ettikleri yol, yaşadıkları dönem için, İttihâd-ı İslâm düşüncesinin doğruluğunu çürüterek Padişahın İslâm Birliğini kurmak amacıyla yaptığı uygulamaların yanlışlığını ispatlamaya çalışmak olmuştur. Eleştirilerini sürdürürken Padişahın dışarıdaki Müslümanlarla olan ilişkilerini eleştirmeye dikkat etmişlerdir. Bu çalışmada Kanun-i Esasi gazetesindeki İttihâd-ı İslâm konusunu işleyen makaleler incelenerek, gazetenin işlediği İttihâd-ı İslâm teması ortaya konmuştur.

İttihâd-ı İslâm başlıklı isimsiz makaleleri yayınlamaya devam eden Kanun-i Esasi, 14 Mart 1898 tarihli 9. sayısında İttihâd-ı İslâm'ın tanımını yapmış, tarihi süreçteki Müslüman devletlerin uygulamalarını izah ederek iktidarı eleştirmeye başlamıştır. Gazeteye göre İttihâd-ı İslâm; yeryüzünde bulunan bütün Müslümanların birleşip, diğer milletlere karşı dindaşlarının haklarını müdafaa ve dini yüceltmek için mücadele etmek anlamına geliyordu. Bu tatlı hayalin gerçekleşmesini herkes istemekteydi. Ancak yaşadıkları dönemde, fikrî ve siyasî birleşmeyi gerektiren, bütün Müslümanların fiilen birleşmesinin önünde büyük engeller vardı. Servetleri ve kuvvetleri az, hükümetleri miskin ve cahil bırakılmış Müslüman milletlerin karşısında Hıristiyan devletlerin üstün güçleri bulunmaktaydı²⁷.

Müslümanların birlik halinde yaşadığı tarihi dönemlere vurgu yapan gazeteye göre Hz. Peygamber ve ilk dört halife devrinde var olan İslâm Birliği, Hz. Ali zamanında meydana gelen ilk ihtilaflarla bozulmuştur. Hz. Hasan'ın iyi niyeti ve Muaviye'nin siyaseti sayesinde ihtilaflar durmuş ve Emeviler devrinde birlik zorlukla devam etmiştir²⁸. Abbasiler zamanında birlik bozulmuş, ilk olarak Endülüs Emevi Halifeliği, ardından başka halifelikler kurulmuştur. Halife Nasır li-Dinillah zamanında tüm İslâm memleketlerinde hutbe tek halife adına okunacak kadar İslâm birliği sağlanmışsa da, bu birlikten istifade edilememiştir²⁹. Timur ise zorbalıkla mülkünü genişletmeye çalışırken

27 Diğer sayılar ve tarih çevirme kılavuzu ile yapılan karşılaştırmalar 9. sayının üzerindeki tarihlenenin yanlış olduğunu göstermiştir. 14 Mart 1898/ 20 Şevval 1315/ 2 Mart 1314, **Kanun-i Esasi**, S 9, s.2. (Gazetenin üzerinde 21 Şevval 1315/ 2 Şubat 1314 tarihi vardır.)

28 Gazete, Yezid'i veliyet tayin ederek hilafeti saltanata dönüştürdüğü için eleştirilen Emevi Halifesi Muaviye'yi İbn-i Haldun mazur gösterdiğine dikkat çekmiştir. İbn-i Haldun'a göre Muaviye "İslâm Birliğini kurma" düşüncesiyle oğlunu veliyet tayin etmiştir. **Kanun-i Esasi**, S 9, s.2.

29 **Kanun-i Esasi**, Sayı 9, s. 2. Abbasi Halifesi Nasır li-Dinillah dönemi hakkında geniş bilgi için bk.: Fatih Güzel, "Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbasilerin Hâkimiyetini Canlandırma Çabaları", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)**, 2014, 3(1): 59-76.

İttihâd-ı İslâm'dan faydalanmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nin güçlendiği dönemde, İttihâd-ı İslâm düşüncesinin ileri gelen devlet adalarında bulunduğunu tarihi olaylar göstermektedir. Fatih, Sultan Mehmed, İstanbul'u alarak Asya ve Avrupa'da fetihler yapmış, İttihâd-ı İslâm için sefere çıktığı bir sırada vefat etmiştir. Yavuz Sultan Selim, İslâm Birliği için İran ve Mısır üzerine seferlere çıkmış, Hicaz ve kutsal emanetleri alarak halifeliği üzerine almıştır. *Kanun-i Esasi* yazarlarına göre İttihâd-ı İslâm'ın geçerliliği daha çok zaman ve mekâna bağlıydı. Tüm İslâm ülkeleri alınmış olsa daha iyi mi olurdu? Buna ikna edici bir cevap bulmak zordur. Fakat şimdiki duruma bakılırsa “*daha iyi olmazdı*” cevabı gerçeğe yakın görünüyor. Bugün zamanın gereklerini idrak ederek, Müslümanları yabancı müdahalesinden koruyamadığımız ortadadır. Hükümet kuvvetli olmadıkça memleketin genişliği nispetinde zorluklar artacak ve tüm Müslümanları korumağa Osmanlı Devleti'nin gücü yeterli olmayacaktır³⁰.

Kanun-i Esasi yazarlarına göre, İttihâd-ı İslâm temelde doğru bir düşüncedir. Ancak pratikte uygulanması Müslümanlar için yeni sıkıntılar meydana getirecektir. Bu nedenle, Padişahı eleştirirken, *İslâm Kardeşliği* fikrini savunmanın daha doğru olacağını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre birkaç kardeşin her biri farklı yerlerde bulunup, hem kendi işlerine bakabilir, hem de birbirlerine yardım edebilirler. Kardeşlerden biri diğerlerine tahakküm etmeye yeltenirse, aralarında çıkacak olan tartışma gevşeklik ve korkaklık getirir, onları zayıflatır. Asrımızda İttihâd-ı İslâm fikri iktidar, ilim ve fikir sahiplerinden pek çok kişinin zihnini işgal etmiştir. Eserlerinden de anlaşıldığı üzere merhum Namık Kemal gibi edipler bu konuda bir hayli fikirler aşlamaya çalışmıştır. Okullardaki tarih ve coğrafya hocaları Yavuz Sultan Selim ve Sokullu Mehmed Paşa gibi fetihçilerin *İttihâd-ı İslâm* fikrini gerçekleştirmeye çalıştığını ileri sürmüşlerdir. Bazıları, hac farizasını yerine getirmiyor diye Halifeyi eleştirirken, bazıları da *İslâm Birliği*'nin kolayca gerçekleşeceğini sanıyor. Onlara göre, diğer ülkelerdeki Müslümanlar İslâm Birliği fikrinden haberdardır ve gerçekleşmesini arzu etmektedir. Harekete geçmek için halifenin bir işaretini beklemektedir. Padişahı eleştiren gazeteye göre İttihâd-ı İslâm hakkında yazdığı risale Arapça, Farsça ve Urdu dillerine çevrilen Hoca Tahsin Efendi'nin Hicaza gidip bu fikri yaymasına II. Abdülhamid'in politikaları engel olmuştur³¹.

30 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.2.

31 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

Gazetenin iddiasına göre, 93 Harbinden sonra hilafetle ilgili kavramları fazlaca gündeme taşıyan II. Abdülhamid, İttihâd-ı İslâm tabirini kendisi bizzat kullanmamış, Osmanlı toprakları dışında bulunan bazı kimselere bu tabiri söyletmiştir. Cemaleddin Afgani'yi İstanbul'a çağırması ve bazı şeyhleri etrafına toplaması İttihâd-ı İslâm fikrinden dolaydır. Bir cülus günü Padişahın, Cemaleddin Afgani'yi Mabeyn'e çağırıp "*Dünyada seninle yaşamak ve beraberce defin olunup yine beraberce dirilmek Cenab-ı Hak'tan istediğim esas emelimdir. Ceddim Sultan Selim'in kılıcıyla yapamadığını, himmetinizle, ben siyasi bir tedbir olarak yapmak isterim*" demesi, İttihâd-ı İslâm amacına işarettir. Gazeteye göre, Cemaleddin Afgani'nin Müslüman memleketlerin liderlerine ve nüfuzlu kimselerine dört yüz kadar mektup göndermesi ve olumlu cevaplar alması İslâm Birliğinin gerçekleşeceğine dair umutları çoğaltmıştır. Ancak II. Abdülhamid'in tabiatındaki kararsızlık buna mani olmuştur³².

Gazete, Maliye Müsteşarı Esad Efendi'nin de yazılarının yer aldığı, Mısır'da, ayda iki defa çıkan İttihâd-ı İslâm risalesinin beklenen etkiyi yapmadığına dikkat çekmiştir. Böyle bir fikir Mısır'da kimsenin hatırına bile gelmemiştir. Gazeteye göre, II. Abdülhamid, akla uygun hareket etseydi İttihâd-ı İslâm fikri de benimsenebilirdi. Kendi memleketini tahrip, milletini aşağılamada, devletini tehlikeye koymakta hiç kusur etmeyen Padişah, kendisini başka memleketlerdeki Müslümanlara din ve devleti ihya eden, cihanın büyük hükümdarı, temiz ve kâmil insanların sevgilisi gibi sıfatlarla tanıtmıştır. Ancak bu, Müslümanları daha çok sıkıntılara ve hatalara sevk etmekten başka bir işe yaramamıştır³³.

Gazeteye göre silahsız olan Bosna Müslümanları böyle davete icabet et-seler, İstirya Hükümeti tepelerine binerek isyanı bastırır ve eskisinden daha fazla baskı uygular. Rusya'da silahsız ve dağınık bir halde bulunan Müslümanlar (15 milyon), halifenin kutsal savaş davetine katılsalar, Rusya'nın muntazam orduları karşısında perişan olurlar³⁴.

Kanun-i Esasi gazetesine göre, Halifenin davetiyle tüm Hıristiyan âlemine dinî savaş ilan edilmiş olunacağından, Rusya'dan başka bütün Hıristiyan milletlerin saldırısına uğrayacak olan Osmanlı Devleti, Müslümanlara yardım da edemeyecektir. Rusya'da bulunan Müslümanların çoğu Osmanlıdan ümidini kesmiş, geri kalanı da Osmanlı'nın durumundan tamamen habersiz olup Rus

32 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

33 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

34 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

idaresine alışmıştır³⁵. Liderleri tabi oldukları devletlere sadıktır. Osmanlı'nın haline tamamen vakıftırlar. Gazetenin iddiasına göre; Osmanlıların Müslümanlık bitiyor, batıyor gibi laflarınıza cevaben: “Müslümanlık sizde bitiyorsa bizde bitmiyor. Bunca zamandan beri Rusya'nın idaresinde bulunuyoruz. İbadetimize dokunan yoktur. Eğitimde ilerlememiz yoksa da sizin de yoktur. Ticaret, sanat, ziraat hususlarında sizden ileriyiz. Köylerimiz sizin şehirlerinizden daha rahattır. Dinde bizden sağlam olduğunuzu nasıl ispat edersiniz. Sefahatinizle bizi Rusya'ya teslim ettiniz, akıllanmadınız. Yine sefahat ve ahmaklıkla başınıza davet ettiğiniz belaları gidermek, niçin bizim boynumuza borç olsun? Boşuna övgü ve manasız övünme gürültüsüyle âlemi doldurdunuz, şimdi de İslâm Halifeliği batıyor diye feryat ediyorsunuz. Batmasına sebep sizsiniz, biz değiliz. İlerleyip bize yardım etmeniz gerekirken, kötü idareniz ile geri kalıp bu hale düştünüz. Şimdi başarma ümidi kalmamışken, sizi kurtarmak için, malımızı, ırzımızı, canımızı tehlikeye mi koyalım? Hilafet makamının şanı, bizi ecnebiye teslim, sizi de bu zayıf duruma koymak ve İslâm devletinin yıkılacağını âleme ilan etmek miydi? Bağımsızlığımızın, hilafetinizin sonu böyle mi olacaktı? Memleketinizin genişlik ve bereketinden, ahalinizin zekâ, anlayış ve cesaretinden yararlanmak mümkün olduğu halde bir hayır yapmadınız. Şimdi böyle canhıraş figanları bize işittirmekle mi bir hayır ümit ediyorsunuz? Heyhat!” derler³⁶.

Kanun-i Esasi gazetesine göre Rusya'nın himayesinde olan Buhara Müslümanları, isteseler bile Rus ordusuna karşı koyamayacaktır. Ayrıca Buhara Emiri de halifelik iddiasındadır. Halkının azlığına miskinlik, tembellik, uyusukluk ve eksikliklerine bakmadan, Rusya'ya güvenerek hilafet davasında bulunuyor. Buharalılar, maddi-manevi her türlü ilerlemeden geri kalmış, cehalete, kötü ahlaka dalmışlardır. İstanbul'da siyasi memurları olmayan Buharalıların bizden haberleri yok gibidir. Osmanlı Devleti de halifelik rekabeti nedeniyle Buhara'ya bir elçi göndermeye tenezzül etmemiştir. Yine II. Abdülhamid, dinî savaş ilan edecek olursa Bulgaristan ile Romanya Müslümanları bize yardım niyetiyle hükümetlerine isyan edemezler. Hükümetleri, isyan edenleri

35 Yukarıda kullandığımız “alışmıştır” ibaresi gazetede kullanıldığı şekliyle alınmıştır. Makalede Rus yönetimi altında yaşayan Müslümanların Osmanlı Halifesinden umutlarının olmadığı vurgulanmıştır. Yoksa Rus yönetimine yönelik övgü söz konusu değildir.

36 21 Mart 1898 / 27 Şevval 1315/ 9 Mart 1314, **Kanun-i Esasi**, S 10, s.1. Hicri ayların 29 ve 30 gün olması nedeniyle gazete üzerindeki tarihleme hatalı olarak Salı gününe denk gelen 28 Şevval 1315 tarihini göstermektedir.

askeri kuvvetle bastırarak güçtedir? Marakeş İslâmî Hükümeti de Osmanlı'ya yardıma gelemez. Çünkü şimdiye kadar Marakeş Hükümeti'nin halini hatırını hiç sormadığımız gibi başkentine bir elçi de göndermedik. Avrupalılar ikide bir işlerine müdahale ediyorlar. Bu müdahalelerin haklı olup olmadığını sormak bir kere olsun Osmanlı Hükümeti'nin hatırına gelmemiştir³⁷?

Kanun-i Esasi'nin iddiasına göre Marakeş ile ilişki kurulmasını tavsiye eden Arapça yayın yapan *El-Cevâib* dergisi kapatılmıştır. Gazeteye göre Marakeş Hükümeti, Hıristiyanlar aleyhine kutsal bir savaşa girecek olsa, ne karadan ne de denizden hareket edemez. Denizden harekete geçse Hıristiyan donanmasıyla karşılaşır. Karadan hareket etse, doğusunda Fransa'nın muntazam orduları hazır duruyor. Marakeş düzenli olmayan kabilelerini daha silah altına almadan, Fransa orduları Fas'ı işgal ederler. Belki Fransa'dan önce İngiltere, İspanya veya diğer bir yabancı devlet Fas'ı işgal eder. Güneyden de yardım ihtimali bulunmuyor. Cezayir ve Tunus Müslümanları da Halife'nin çağrısına cevap veremezler. Trablusgarp'a hücum edecek İtalya gibi bir devlete karşı koymak için Osmanlı Devleti'nin orada yeterli ordusu mevcut değildir. Trablusgarplılar, vatan müdafaası için Tunuslulardan yardım isteseler, Tunuslular da yardım edecek olursa, Fransızların şiddetli mukavemetiyle karşılaşır. Halife'nin, bu vilayetlerin Müslüman halkının silahsız olarak büyük devletlerle savaşmasını istemesi doğru değildir³⁸.

Kanun-i Esasi yazarlarına göre, aralarında fikir birliği olmayan, silahsız ve güçsüz durumda bulunan Mısır Müslümanları Halifenin kutsal davetine olumlu cevap veremezler. Bazıları İngilizlerin Mısır'dan çıkmasını isteyen Padişaha taraftardır, ancak fiilen yardım edecek güçleri yoktur. Bazıları ise hallerinden pek memnun olup Osmanlı'yı istemiyorlar. Onların işleri yolunda, hürriyet ve emniyetleri yerinde, kimseden korkuları yoktur. İngiliz askerleri ülkeyi korurken Mısırlıları sonucu şüpheli bir savaşa sevk etmek mümkün değildir. Mısır, İngiliz ordusunun şiddetine topsuz, tüfeksiz, sadece duayla karşı koyamaz. İşgal edilmek üzere olan Sudan'da halifelik iddiasıyla birisi isyan etmiş, birtakım cühelayı başına toplamış, zulüm ve istibdatla memleketi harap etmektedir. Sudan halifesinden daha şaşkın olan Osmanlı Halifesi ise ne olacak diye sonucu beklemektedir. Zengibar tarafları İngiliz ve Almanların istilasına geçmiş bulunuyor. Gazeteye göre sultan ve halife olarak anılan Zengibar Hâkimi, İngilizlere dost görünerek barış içinde rahatına bakıyor. Osmanlılar,

37 **Kanun-i Esasi**, S 10, s.1-2.

38 **Kanun-i Esasi**, S 10, s.2.

onlara dair bilgileri haritalardan alırken, Zengibar Müslümanları harita nedir bilmiyorlar. Afrika'nın diğer yerlerinde bulunan Müslümanlar da dünyadan habersiz bulunuyorlar. Osmanlı'nın ismimizi işitmeyenler işitenlerden daha fazladır. Ümit Burnu taraflarında bulunan Müslümanlar Osmanlı'nın ismini ancak işitmişlerdir. Onlar da Osmanlı için edilen hayır duaya âmin demekten başka bir yardımda bulunamazlar³⁹.

Gazeteye göre, Avustralya'da Flemenk devletine tabi, zulüm altında bulunan Cavalılar çok zayıftır. Batavia'da oturan Osmanlı Devleti şebenderi yalnız maaşını alıyor, Flemenk Hükümeti'nin ahaliye gösterdiği şiddete engel olamıyor. Zavallı Cavalılar, Hicaz'a gittikçe varlığını öğrendikleri Osmanlı Devleti'ni kuvvetli zannediyorlar. Avustralya Müslümanları halife olan Abdülhamid Han'ın davetine icabet edecek bir halde bulunmuyorlar. Zavallılar, bir şey yapabilseler yardımlarını esirgemezler⁴⁰.

Nüfusu kalabalık ancak güçsüz, birbirinden farklı hükümetlere sahip, nispeten Osmanlı Devleti'ne yakın ve alışık Kuzey Afrika Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne yardım edemeyeceğini savunan Kanun-i Esasi'ye göre o kadar uzak ve dünya meselelerinden habersiz, silahtan mahrum ve yaralı olarak zayıf, çaresiz olan Cava halkından herhangi bir yardım beklenmemelidir. Osmanlı'nın iyiliği için yalnız hayır dua eden Hindistan'ın Sünni Müslümanları, dinî metanetleri olan, ancak savaşa hevesleri olmayan aciz bir gürühtür. Siyasi hayatları, bizim hayatımızla ayakta olan Mısırlılardan yardım beklenmezken Hintlilerden ne yardım umulabilir. İngilizlerin dinî işlerine karışmadığı Hint uleması ve ileri gelenleri susup işlerine bakıyorlar. Az sayıdaki İngiliz asker ve memurun Hindistan'ı idare edebilmesi bunun kanıtıdır. Hint Müslümanları bizim iyiliğimizi arzu ettikleri gibi Buhara, Zengibar, Marakeş, İran ve diğer ülkelerdeki Müslümanların da iyiliğini isterler. Hint Müslümanları güzel teşviklerle para toplayıp bize nakdî yardımda bulunmuşlardır. Diğer Müslümanlar da ellerinden gelen yardımı esirgemezler. İngiliz idaresindeki Malaka Yarımadası'nda bulunan küçük İslâm hükümetlerinin ise Osmanlı ile ilişkileri yoktur⁴¹.

39 **Kanun-i Esasi**, S 10, s. 2.

40 **Kanun-i Esasi**, S 10, s. 2; 29 Mart 1898 / 5 Zilkade 1315 / 16 Mart 1314; **Kanun-i Esasi**, S 11, s.3. Gazete nüshası üzerinde hicri tarihi miladi tarihe çevirme yanlışlığı nedeniyle salı gününe denk gelen 6 Zilkade 1315 / tarihi yer almaktadır.

41 **Kanun-i Esasi**, S 11, s. 3.

Gazeteye göre Hindistan'ın kuzeyindeki Müslüman kabileler bağımsızlık fikri ve yabancıların teşvikleri nedeniyle ayaklanma halindedir. Osmanlı'ya yardım veya iltihak fikri bunların hatırlarına gelmediği gibi, bunun gerçekleşmesi aradaki mesafenin uzaklığı ve siyasi durumları nedeniyle imkânsızdır. Bölgedeki durumun farkında olan Afgan Emiri, kabile savaşlarına taraftar olamamıştır. Farzımuhal, Hint Müslümanları Osmanlı Devleti tarafına geçerek İngilizleri ülkelerinden çıkarsalar, Rusya'nın istilasına uğrayacakları şüphesizdir. Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu Kanuni devrinde, yardım isteyen Hintli Müslümanlara yardıma giden paşalardan bazısı kuru bir şöhrate, bazısı da büyük servetlere sahip olmuş, devlet ise bir şey kazanmamıştır. O zaman, Portekizlilere karşı koyamayarak Osmanlı'dan yardım isteyen Hint Müslümanları, şimdi İngilizlere, Ruslara ve memleketlerine göz diken bütün açgözlülere rağmen, Osmanlı Devleti'ne yardım edecek durumda değiller. Birbirinden uzak ve farklı bölgelerde yaşayan Hint Müslümanları, Osmanlı'ya yardım etmek isteseler bile aralarında haberleşerek ittifak yapma imkânından yoksundur. İttifak etseler bile Osmanlı Devleti'ne ne karadan ne de denizden yardım edebilirler. Osmanlı Devleti de, ilan edeceği kutsal savaş sebebiyle üzerine hücum eden müttefik Hıristiyanlara galip gelse bile, Hintlilere yardım götüreceği imkân ve vasıtalarından yoksundur⁴².

Kanun-i Esasi'nin iddiasına göre II. Abdülhamid, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında dinî bir savaş çıkarırsa, yakın dostu olan Almanya İmparatoru bile düşmanları safına geçerek Akdeniz sahillerinde üsler elde etmek için Rusya ve İngiltere'yi Osmanlı üzerindeki emellerinde serbest bırakacaktır. Çin'deki Mecûsîlerin⁴³ uyanıp Avrupa'yı tehdit etmelerinden şimdiden endişe eden Alman İmparatoru, Hıristiyanlığa ve kendi emellerine zararlı olan İttihâd-ı İslâm'a kaşı duracaktır. Hint ve diğer memleketlerin Müslümanlarının, İngiltere idaresinde kalmayı veya Rusya istilasına uğramayı, Türklerin, İslâm kuvvetiyle Avrupa'yı tehdit edebilecek bir hale gelmesine tercih edeceği şüphesizdir. Hindistan'da Mecûsîler⁴⁴, Müslümanlardan fazladır ve

42 **Kanun-i Esasi**, S 11, s.3.

43 Zerdüş'tün dinî öğretisi olan Mecûsîliği kabul eden Çinliler kastedilmiştir. Budistlerle karıştırılmamalıdır.

44 Mecûsîlik, Zerdüş'tün yaydığı dindir. Zerdüş dini inanç ve düşüncelerini eski İran inanç, adet ve gelenekleriyle kaynaştırarak dininin temellerini atmıştır. İlk olarak İran, Mezopotamya, Bahreyn ve Umman gibi yerlerde taraftar bulan Mecûsîlik zamanla Çin ve Batı Hindistan'a kadar uzanmıştır. *Kanun-i Esasi* gazetesinin bahsettiği Çin ve Hindistan Mecûsîleri bunlardır. Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", **DiA**, XXVIII, Ankara 2003, s.279-284.

dinlerine gayet bağlıdırlar. Dört kitap ehlini hiç sevmeyen Mecûsîler, İngiltere gibi dinlerine saygı gösteren bir devlet bulunamayacağını bildiklerinden, yönetim kendilerinden olmadıktan sonra, İngiltere'yi diğer devletlere tercih edeceklerdir⁴⁵.

Gazeteye göre Hint Sünni Müslümanların Osmanlı Devleti'ne vereceği destek, Mecûsîlerin şiddetli mukavemetiyle karşılaşabilir. Hint'teki Şii Müslümanlar da doğal olarak İran hükümetine meylederler. Fakat bunların istemeleri halinde bile İran'a verebilecekleri yardım, Sünnilerin Osmanlı'ya yapabileceği yardım gibidir. Biri ne kadar muhtemelse diğeri de o kadar muhtemel, belki de daha uzak ihtimaldir. Sünniler ile Şiiilerin birleşip bir iş görmeleri ihtimali Osmanlı hükümetiyle İran hükümetinin bir hayra ittifak edebilmesi ihtimalinden kuvvetli değildir. Bu iki hükümet şimdi ittifak edip Hıristiyanlara kutsal savaş açsalar akıl, hikmet, din ve şeriata aykırı olarak, aralarında bulunan düşmanlık ve zararlı ihtilafların cezasını çekerler. Şimdiki kuvvetleriyle her ikisinin yalnız Rusya'ya karşı koyması pek uzak ihtimaldir. Her iki devlet böyle makul tedbirlere başvurarak memleketlerini ıslaha, vatan-daşlarını refaha, bilim ve eğitimi herkese yaymaya çalışmalıdırlar⁴⁶.

Müslümanların ümidinin birbirine büyüklük taslayan İran ve Türkiye'ye bağlanmasını eleştiren *Kanun-i Esasi*, diğer Müslüman ülkelerin güçsüzlüğüne vurgu yapmıştır. Gazeteye göre Gücerat, Hive, Bahreyn ve Maskat hükümetleri iç işlerini yürütmekten aciz, bilimden nasibini almamış, halkına zulümle hükmetmektedirler. Hindistan'daki Müslümanlar İngiltere idaresindedir. Sünni olması nedeniyle Osmanlı Devletine saygı duyan Afganistan Hükümeti, konumunun önemi, emirinin dirayeti ve iyi tedbirleri sayesinde bağımsız kalabilmiştir. II. Abdülhamid, altı milyon kadar nüfusu olan Afganistan'la iyi ilişkiler kurmak istemiş ancak bir elçi tayin etmeye tenezzül etmemiştir⁴⁷. Afgan hükümeti de diğer Sünni hükümetler gibi Osmanlı Devleti'nden bir hayır ve iyilik görmemiştir. Osmanlı Devleti de, 93 Harbi başladığında, Afganistan ile Rusya'ya karşı bir ittifak yapmak istemiş, ancak başarılı olamamıştır. Şim-

45 **Kanun-i Esasi**, S 11, s.4; **Kanun-i Esasi**, 4 Nisan 1898 / 12 Zilkade 1315 / 23 Mart 1314, S 12, s.3. Nüshada Salı gününü gösteren 13 Zilkade 1315/23 Mart 1314 tarihi yer almaktadır.

46 **Kanun-i Esasi**, S 12, s.3.

47 Afganistan'a elçi tayin etmediği için Padişahı ağır eleştirilere tabi tutan gazete, Afganistan'a neden elçi tayin edilmediğini açıklamamıştır. Ancak dönemin uluslararası dengeleri göz önüne alındığında, Osmanlı-Afgan ilişkileri ve İslâm Birliği konusunda İngilizlerin dikkatini çekmemek için elçi atanmadığını düşünmek uzak ihtimal değildir.

di Halifenin kutsal savaş ilan etmesi halinde, Afgan Emiri ittifaka katılsa bile Osmanlı'ya yardım etme imkânına sahip değildir. Ya kuzeyden Rusya'ya ya da güneyden İngiltere'ye saldırması gerekir. Orduları, Rusya orduları kadar muntazam, silahlı ve mükemmel olmayan Afgan Emirinin Rusya'ya savaş ilan etmesi akla uygun değildir. Nüfusu az olan Afganistan daha önce birkaç defa İngiltere ile savaşmış ancak her defasında yenilmiştir. Afganistan'ın selameti İngiltere ile iyi geçinmesindedir. Rusya, Hint taraflarındaki (Hidanker) çıkarları için Hindistan'dan önce Afganistan'ı işgal etmek zorundadır. Rusya, Afganistan'ı işgal etmedikçe Hindistan'ı alamaz. İngiltere, Hindistan'da buldukları da Afgan hükümeti yerinde duracaktır⁴⁸.

Gazeteye göre Türkiye, İran, Marakeş ve Afganistan gibi iç işlerinde serbest olan Müslüman ülkelerde iyi idareye ihtiyaç vardır. Bu ülkeler, zamanın gereklerine göre hareket ederek hürriyetlerini genişletmeli, halklarını ilim ve marifetle aydınlatmaya ve ahlaki kötülüklerden korumaya özen göstermelidirler. Ancak bunlara dikkat edilmiyor, bir tarafta biraz bilim ve eğitim ilerliyorsa ahlak bozuluyor, diğer tarafta güzel ahlak bir derece korunuyorsa eğitime rağbet edilmiyor. Ulaşım vasıtaları gelişmediği için ticaret yaparak birbirini tanıma imkânları olmayan Müslümanlar birbirlerinden habersizdirler. Hac farızası vesilesiyle olmasa, çoğu diğerlerinin varlığını bile işitemezdi. Her memleketin Müslümanları, diğerlerini kendilerinden daha mesut ve hükümetlerini kendi hükümetlerinden daha güçlü zannediyor. Müslümanlara mahsus bir hüsnü zan ile görmediklerini iyi sanıyorlar. Mısır'ı görmemiş bir Türk, her Mısırlıyı ilerlemiş, aydınlanmış ve refaha ulaşmış kabul ediyor. Mısırlılar da her Türk'ü mutlu, hürriyetlerine sahip, güçlü ve kuvvetli biliyorlar. Kendi hükümetinden gördüğü mezalimi hatırlayan bir İranlı, elçisinin himayesiyle Türkiye'de hür yaşadığı için Türkiye hükümetini adil zannediyor⁴⁹.

Kanun-i Esasi'ye göre, Osmanlı halkının iyi niyeti nedeniyle öteden beri yayılmış bazı manasız, saçma ve batıl itikatlara itibar etmiş olması hükümetin işine gelmiştir. Öncelikle toplumun menfaatine zararlı, ahlaka aykırı, hiçbir delile dayanmayan manasız ve saçma inanç ve hurafelerin kaldırılması gerektiğini dile getiren gazeteye göre, her fenalığı zaman gerektirdiği düşüncesi yanlıştır. İslâm'ın kıyamete kadar baki olduğu ve her iki âlemde saadet ge-

48 **Kanun-i Esasi**, S 12, s.4.

49 **Kanun-i Esasi**, 11 Nisan 1898 / 19 Zilkade 1315 / 30 Mart 1314, S 13, s.2. Gazete sayısında 20 Zilkade 1315/30 Mart 1314 tarihi yer almaktadır.

tireceği muhakkak olduğuna göre bu batıl inançlar beyhudedir. Hükümetin de şeriat hükümlerine önem vermediğinin açık olduğunu iddia eden gazeteye göre, her fenalığı zamana bağlamak hatadır. Fenalık zamanda değil, insanda olur. İnsanlara da hükümetten sirayet eder. İnsanlar, hükümetin hiçbir emrine muhalefet etmezse, her kötülükten hükümetin sorumlu olması lazımdır. Çünkü hükümet, halkı istediği tarafa sevk edebilir. Hükümeti fenalıktan men edemeyen ahali, iyilikten de men edemez. Hükümet gerçekten halka hizmet fikrinde ise öncelikle kendi milletini maddi ve manevi olarak ilerletmeye çalışmalıdır. Hükümet milleti aşığulamakla, tahriple, içeriği ve dışarıyı aldatmakla bir şey kazanamayacağını anlamalıdır⁵⁰.

Gazeteye göre, hilafeti bünyesinde bulunduran Osmanlı Devleti, ilerlemede ve medeniyette bütün Müslümanlara rehber olmalıdır. Osmanlı Hükümeti, milletine iyi bir eğitim vererek kötü ahlakı gidermeli ve diğer memleketlerdeki Müslümanlara güzel örnek olmalıdır. Osmanlı Padişahı'nın diğer Müslüman hükümdarlardan daha nüfuzlu olması kendi milleti sayesinde. Padişah, Osmanlı milletinin ilerleyişinin diğer Müslümanlara örnek olabileceğini, Müslümanların şerefının artmasının Osmanlı Müslümanlarının gelişmesiyle olabileceğini bilmelidir. Aynı zamanda halife olan II. Abdülhamid'in, asrın gereklerine uygun, faydalı işlerden her kabul ettiğini diğer Müslümanlar da kabul eder, her hareketini taklit ederler. Bu şekilde fikirler, ilim ve teknik hızla yayılabilir, büyük amaçlara ulaşmak mümkün olabilir. Osmanlı Devleti, gücünün artması nispetinde diğer ülkelerdeki Müslümanların haklarını koruyabileceği gibi onlara her konuda rehberlik edebilir, siyasi yardımda bulunabilir. Osmanlı Devleti diğer Müslüman devletlerden daha fazla nüfusa, araziye ve stratejik alanlara sahip olduğu gibi, vatandaşları da nispeten bilgilidir. Diğer Müslümanlara ilerleme konusunda rehberlik yapmakta zorlanmaz. Ancak Osmanlı Devleti, şimdiye kadar takip ettiği yolla rehberlik görevini yerine getiremez, diğer Müslümanları da zarara uğratar⁵¹.

II. Abdülhamid'in İslâm Birliği için Müslümanlar arasında sağlam bir bağ oluşturmak için gösterdiği çabayı görmezden gelen Kanun-i Esasi gazetesinin iddiasına göre Halife, samimi olarak tüm Müslüman hükümdarlarla iletişime geçmeli, Müslüman ülkelere elçiler göndermeli, kardeşçe muameleye, memleketlerini imara ve milletlerini eğitmeye rehberlik etmelidir. Hükümdarlar, Müslümanların birliğine zarar veren boş şeref davalarından vazgeçmelidir. Taşındıkları unvan sebebiyle Müslüman hükümdarların birbirlerine karşı düş-

50 **Kanun-i Esasi**, S 13, s.2.

51 **Kanun-i Esasi**, S 13, s.2.

manlık gütmeleri doğru değildir. Diğer Müslüman hükümdarlar Padişah ve Halifenin kardeşçe muamelesinden onlar hoşnut olurlarsa, onun yol göstericiliğini kabul edeceklerdir. İran Hükümeti ile iyi ilişkilerin artırılması, Sünni ve Şiiiler arasındaki manasız düşmanlığı kaldırmakta faydalı olacaktır. Padişah, Müslüman hükümdarlara örnek olmak ve kendi devletini güçlendirmek için Meşrutiyeti yeniden ilan etmeli, millet meclisini tekrar açmalıdır. Meclis olmadıkça istenen ilerlemenin gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi elde kalan toprakların korunması da zordur. Diğer Müslüman devletlerde meclisin açılması için henüz ortam müsait değilse de, Padişahın rehberliği sayesinde ilim ve eğitimle kısa bir zaman içinde uygun ortam hazırlanacaktır. Meşveretin uygulanmasıyla her memlekette İslâm unsuru aydınlanacak ve güçlenecek, herkes İslâmî menfaatleri anlayacak ve muhafazaya çalışacaktır⁵².

Gazetenin ileri sürdüğü fikirlere göre Padişah ve Halife, Müslümanları bilim ve tekniği öğrenmeye ciddi olarak teşvik ederse Kıbrıs'ta, Bulgaristan'da, Romanya'da, Mısır'da, Hint'te ve Ümit Burnu taraflarında bulunan Müslümanlar, diğerlerinden önce bundan yararlanırlar. Eğitim, öğretim ve matbuatın serbest olduğu bu memleketlerde Halifenin rehberlik ve teşviki olmadıkça bunlardan istifade edemiyorlar⁵³. Çoğu yeni tarz eğitim ve bilimin dine aykırı olduğunu zannediyor. Halifenin rağbet etmesi bu kötü zannı ortadan kaldıracaktır. Flemenk, Avusturya, Rusya ve Fransa hükümetleri Müslümanlara eğitim ve öğretimde özgürlük vermediklerinden Padişah, adı geçen devletlerle iletişime geçip Müslümanlara eğitim ve öğretim haklarının verilmesini sağlamalıdır. "İyilik yapan halifeyim, dini nüfuzumu tanıyacaklar, şerefimi korumaya mecburdurlar" gibi boş sözlerle yetinmek, çaresiz Müslümanların karşı karşıya bulunduğu zorlukların artmasına ve cahil kalmalarına neden olacaktır⁵⁴.

Gazeteye göre Osmanlı Devleti, bekası için çıkarları uyuşan devletlerle ittifak kurmalı ve gerekli ıslahatları hızla yapmalıdır. Bunun için bütün Müslümanların yardımına müracaat etmeli, hedefinin devleti güçlendirecek olan ıslahatları yapmak olduğunu anlatmalı, bu uğurda tüm mesaiyi sarf etmeli-

52 **Kanun-i Esasi**, S 13, s.2.

53 Gazete II. Abdülhamid'i eleştirirken aşırıya kaçmaktan çekinmemiştir. Gazetenin 13. Sayısındaki "İttihad-ı İslâm" başlıklı makalede ileri sürdüğü suçlamaların çoğunu aslında II. Abdülhamid yapmaktaydı. Konumuz sadece Kanun-i Esasi gazetesindeki "İttihad-ı İslâm" temasını irdelemek olduğundan, mevzuyu asıl mecrasından çıkarmamak için, Padişahın faaliyetleri ayrıca burada zikredilmemiştir.

54 **Kanun-i Esasi**, S 13, s.1-2.

dir. Bunlardan hiçbirine yanaşmayan Padişah, yalnız kendisini överek ülkeyi mamur, milleti mesut, eğitimi ileri, hazineyi dolu, devletin bütün düşmanlara karşı koymaya muktedir olduğunu ilan ettiriyor. Kuvvet, servet ve mağfret varsa ilana ne gerek vardır. Her şey kendini gösterir. Yoksa âlemi aldatmaktan ne fayda elde edilebilir? İttihâd-ı İslâm fikri böyle mi olur. Bu adeta abdestsiz namaz kılmağa benzemektedir. II. Abdülhamid zannediyor ki kendisini akıllı, siyasetini ve devletini kuvvetli gösterse tüm Müslümanlar güvenir, onun hatırı için kendi devletlerine isyan ederler. Bu şekilde, bir zaman için kendisini Avrupalıların müdahalelerinden güvende tutar, keyfine bakar⁵⁵.

Kanun-i Esasi, *Hadimu'l-Haremeynü'ş-Şerifeyn* sıfatını taşıyan Padişahın, bu göreve şükran vazifesi olarak halkı kendine hizmetçi etmeye çalışmasını doğru bulmamıştır. “*Ben Hadimu'l-Haremeyn olduğumdan bütün Müslümanlar da benim keyfime hadim olacak ve şahsıma hizmeti şeref bilecek, uğrumda can feda edecek*” gibi fikirlerin İslâm’a aykırı olduğuna vurgu yapan gazete Mekke ve Medine’deki kutsal makamların bütün Müslümanların yöneldiği yerler olduğunu belirtmiştir. Bütün müminlerin kutsal yerlerden manevi olarak istifade etmesini sağlamakla görevli olan Halife, Müslümanları irşat etmek, onlara hayırlı telkinlerde bulunmak ve İslâm kardeşliğini güçlendirmek zorundadır. Yükümlü olduğu İslâmî hizmetleri yerine getirirse hayır duaya layık olur⁵⁶.

Gazeteye göre, II. Abdülhamid’in gönderdiği nişanı İran Şahı’nın parlak bir merasimle karşılması İttihâd-ı İslâm’a kanıttır. Gazete, gösterişli karşılama törenlerinin İslâm’a uymadığını vurgulayarak, elçiler vasıtasıyla iki hükümdarın haberleşmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Böylece amaç âlemin dikkatinden uzak kalır, bir sahtekârlık varsa bile anlaşılmaz, ayrıca iki devletin boş olan hazinelerinin borçlarına biraz daha eklenmezdi. Gazeteye göre İran Şahı, iki devletin geleceğinin ümidi olan ittifaka bir nişan ile razı edilirse, bundan her Müslüman memnuniyet duyacaktır. İki hükümdar, halkları arasında bulunan mezhep ihtilafını kaldırıp, insanlarını eğitmeli ve memleketlerini imar etmelidir. İttifaka Afganistan da dâhil edilerek 34 milyon Müslüman birleştirilmelidir. Bu ittifak olsa bile nüfus ve kuvvet itibarıyla daha güçlü olan Rusya ile uğraşmaları pek zordur. İşgal hırsı ve genişleme politikası açık olan Rusya’ya karşı dördüncü bir müttefik olarak İngiltere’ye

55 **Kanun-i Esasi**, 18 Nisan 1898 / 26 Zilkade 1315 / 6 Nisan 1314, S 14, s.2. Nüshada Salı gününe işaret eden 27 Zilkade 1315/ 7 Nisan 1314 tarihi yer almaktadır.

56 **Kanun-i Esasi**, S 14, s.2-3.

başvuruları gerekecektir. Gazeteye göre Rusya'nın Türkiye'ye saldırmasını kabul etmeyecekleri umulan diğer Avrupa devletleri, Rusya'nın İran ve Afganistan'a saldırmasına razı olacaklardır. İngiltere ise çıkarları gereği Rusya'ya karşı Müslüman devletleri destekleyecektir. Dünyadaki 250 milyon Müslümanın ilerlemesi ve gelişmesi için Türkiye ve İran ıslahat yaparak halklarını geliştirmeli ve ilerletmelidir. Aralarındaki siyasi ilişkileri güçlendirmeli, Buhara, Kabil, Marakeş ve Zengibar gibi Müslüman devletlerle de de iyi ilişkiler kurmaya çalışmalıdırlar. Ancak bu şekilde sömürge altındaki Müslümanlara rehberlik yapılabilir⁵⁷.

Hristiyan devletlerin idaresindeki bazı Müslüman memleketlerde bulunan Osmanlı şebkenderlerinin Müslümanlara faydalı olmadığını belirten *Kanun-i Esasi* gazetesi, Marakeş ve Fas'ta hiçbir Osmanlı memurunun bulunmadığını dile getirmiştir. Gazeteye göre, birkaç sene önce Marakeş Halifesi İstanbul'a bir elçi göndermiş, ancak halifeliği kendisine semavi bir imtiyaz sayan II. Abdülhamid elçiyi kabul etmemiştir⁵⁸. Marakeş Halifesi dostluk için elçi göndermekten başka ne yapabiliirdi? Kendisine hiçbir zaman dost eli uzatmamış olan Türkiye Halifesine saltanatını terk etmeğe mecbur mudur? Şimdiye kadar bağımsızlığı sayesinde ayakta duran Marakeş, Osmanlı devletine tabi olsa Cezayir, Tunus ve Mısır ülkeleri gibi yabancı saldırısına kapı açmış olmayacak mıdır⁵⁹.

II. Abdülhamid, Basın ve İttihad-ı İslâm

Tüm dünyada olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de kamuoyu üzerinde basın ve yayının önemli bir etkisi bulunmaktaydı. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ülkesinde çıkan gazetelerin çoğu yaptıkları yayınlarla iktidara karşı bir tutum sergilerken kamuoyunu Batıya yönlendirme eğilimi göstermişlerdir⁶⁰. Bunun yanında Padişahın hoşuna gidecek tarzda yayın yapan Tarik, Tercüman-ı Hakikat, Sabah, İkdam ve Saadet gibi gazeteler de mevcuttu⁶¹.

57 Gazetenin periyodik yayınının düzenli olmadığı anlaşılmaktadır. 18 Nisan 1898 tarihinde çıkan 14. sayıyı takiben 15. sayının 25 Nisan 1898 tarihinde çıkması gerekmektedir. Ancak 15. Sayının üzerindeki tarih 6 Zilhicce 1315/ 14 Mayıs 1314'tür. Tarihleme hatası olabileceği gibi gazetenin zamanında çıkmamış olma ihtimali de vardır. Biz de gazetenin üzerindeki tarihi miladiye çevirmeden aynen yazmayı uygun bulduk. **Kanun-i Esasi**, 6 Zilhicce 1315/ 14 Mayıs 1314, S 15, s.7.

58 Amacı Padişahı eleştirmek olan *Kanun-i Esasi* gazetesi, Marakeş'ten gönderilen elçinin kabul edilmeme sebeplerine değinmemiştir.

59 **Kanun-i Esasi**, S 15, s.8.

60 Sırma, **a.g.e.**, s.97.

61 Vahdettin Engin, **Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid**, Yeditepe Yay., İstanbul 2017, s.171-172.

Bu çalışmada incelenen Kanun-i Esasi gazetesi II. Abdülhamid'e dinî yönden muhalefet eden bir yayındır. Getirdiği deliller, verdiği örnekler ve ileri sürdüğü fikirlerle Padişahın kurmaya çalıştığı İttihad-ı İslâm siyasetinin yanlışlığını ispatlamaya çalışmıştır.

Ancak bu dönemde gerek II. Abdülhamid'i, gerekse İslâm Birliği siyasetini savunan gazeteler de mevcuttu. Kanun-i Esasi gazetesi, II. Abdülhamid'e destek veren ve İttihad-ı İslâm fikrini savunan gazeteleri yandaşlık yapmakla ve Padişahın para almakla suçlamıştır. Kanun-i Esasi iktidar yandaşı olmakla suçladığı *Ma'lûmât* gazetesini ayıp ve günah işlerle uğraşmak, Müslümanların, devletin ve milletin zararına çalışmakla suçlamıştır.

Kanun-i Esasi'ye göre II. Abdülhamid kendini kutsayan gazeteler yayınlatarak Müslümanları kandırmaktadır. Gazetelere parayla istediğini yazdırmak ayıp ve günah olduğu kadar devlete de millete de Müslümanlara da zararlıdır. Padişah, herkesi bilim ve eğitime, hayırlı ve faydalı işlere teşvik ederek Müslümanlara hizmet etmelidir. Bunun için gazeteler ve risaleler neşrettirmeli, her türlü tedbire başvurmalıdır. Ülkesinde basın hürriyeti olmadığı halde başka memleketlerdeki Müslüman matbuatından şahsî menfaat uman Padişahın emriyle, *Malumat*'taki makaleye İttihâd-ı İslâm değil de *El-İttihad* ismi verilmiştir⁶².

İstanbul'da neşredilen *Malumat* gazetesinin Arapça nüshasında yer alan *El-İttihad* başlıklı makalesini değerlendiren Kanun-i Esasi gazetesi, saraydan yardım alan bu gazeteyi, padişahın hoşuna gidecek bir dil kullanmakla ve padişah hakkındaki fikirleri tevil ederek Müslümanların kalbini etkilemekle itham etmişlerdir. Gazeteye göre II. Abdülhamid, Müslümanların dayanağı olan devletin yıkılmasını kolaylaştırdıktan sonra, uhdesinde bulunan hilafet nüfuzunu şahsi emellerine alet etmek istemekte, ülkedeki tüm Müslümanları aşağılayarak zulüm ve şiddetle kendisine secde ettirmeye çalışmaktadır. Memleketi zayıflattıktan, nüfusunu azalttıktan ve diğer Müslümanlarla haberleşme yollarını kapattıktan sonra içte ve dışta parayla yayınlattığı gazetelerle bütün Müslümanları aldatmaya ve birtakım yalan ve methiyelerle kendi şahsını sevdirmeye çalışmaktadır. Kiraladığı *Malumat* gazetesi görünüşte İttihâd-ı İslâm fikrini savunurken, gizliden II. Abdülhamid'in ölünceye kadar tahtta kalmasını sağlamaya çalışmaktadır⁶³.

62 **Kanun-i Esasi**, 27 Zilkade 1315/ 7 Nisan 1314, S 14, s.2-3.

63 **Kanun-i Esasi**, 27 Zilkade 1315/ 7 Nisan 1314, S 14, s.2.

Kanun-i Esasi'nin II. Abdülhamid yanlısı olarak nitelendirdiği yayınlardan biri de *Gayret* isimli gazetedir. *Kanun-i Esasi*'nin iddiasına göre, 1885'te kurulan Bulgaristan'da kalan Filibe şehrinde çıkan *Gayret* gibi bazı gazeteler halkı silaha sarılmak için hazırlıklı olmaya çağırarak yayımlar yapmışlardır. İddiaya göre *Gayret*, tüm Müslümanların din müdafaası uğrunda silaha sarılması için halifenden bir işaret beklemediklerine dair çıkan yazılara değinmiştir. Bu vahim, tehlikeli ve korkulacak durumu insanlara anlatmak gerektiğini savunan gazete yazarlarına göre, Halife sadece işaret değil de, ciddi bir dinî davet yapsa bile karşılık bulmayacaktır⁶⁴.

Gayret, 19 Nisan 1897 tarihli 145. sayısında "Eltâf-ı Celîl-i Pâdişâhî" başlıklı makale ile kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir. Kuruluşundan beri doğruluktan ayrılmadığını belirten *Gayret*, milletin menfaatine ve Padişahın rızasına uygun yayın yaptıklarını ifade etmiştir. Gazetenin Türkiye'ye girmesini yasaklayan Bulgaristan'ın yasağı kaldırması için devreye giren II. Abdülhamid'e teşekkür eden *Gayret*, devlet büyüklerinin eleştirilmesinin doğru olmadığını savunmuştur. Her fırsatta Padişahı övmeye devam ettiği gibi II. Abdülhamid aleyhine yayın yapan gazeteleri de eleştirmekten geri durmamıştır⁶⁵.

64 **Kanun-i Esasi**, S 9, s.3.

65 **Gayret Gazetesi**, 19 Nisan 1897 / 17 Zilkade 1314 / 7 Nisan 1313, S 145, s.1. Gazete üzerinde yer alan 18 Zilkade 1315 / 7 Nisan 1313 tarihlerinden hicri tarih yanlıştır.

SONUÇ

II. Abdülhamid iktidarı karşındaki dinî muhalefeti temsil eden *Kanun-i Esasi* yazarları, yazılarında meşvereti, İslâm kardeşliğini ve Müslümanların birlikteliğini savunarak Padişahın yürürlüğe koyduğu İttihâd-ı İslâm siyasetinin çağın gereklerine uymadığını ispatlamaya çalışmışlardır. Müslümanların birlik olarak yaşadıkları asırsaadet devrinden sonra İslâm birliğinin bozulduğunu ve bir daha da tam anlamıyla gerçekleşmediğini belirten yazarlar, II. Abdülhamid'in hayalini kurduğu İttihâd-ı İslâm'ın gerçekleşmesinin yaşadıkları zamanda mümkün olamayacağını örneklerle ispatlamaya çalışmışlardır. Onlara göre İttihâd-ı İslâm, bütün Müslümanların halifenin bayrağı altında Hıristiyan devletlere savaş açması demektir. Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında gerçekleşecek olan kutsal bir savaşın asla Müslümanlar tarafından kazanılamayacağına vurgu yapmışlardır.

Kanun-i Esasi yazarları, dünyadaki Müslüman toplulukların durumlarını teker teker açıklamışlardır. Müslümanların zayıflıklarını, bağımsızlıktan yoksun ve dağınıklıklarını, eğitim, bilim, teknik, sanat, ticaret ve sanayideki geriliklerini örneklerle ortaya koymaya çalışmışlardır. Dünyadaki Müslümanların büyük kısmının sömürge altında bulunduğunu, İngiltere, Rusya ve Çin gibi güçlü devletlerin idaresindeki Müslümanların hallerinden memnun olduklarını bile iddia etmişlerdir. Sömürge altındaki Müslümanların hallerine alıştıklarını belirten yazarlar, bunların asla devletlerine isyan ederek Osmanlı Devleti'nin safına katılmayacaklarını açıklamaya çalışmışlardır. Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp ve Zengibar gibi Afrika'nın çeşitli yerlerinde dağınık olan Müslümanların Halifeye yardım etmek şöyle dursun yardıma muhtaç olduklarını dile getiren *Kanun-i Esasi* yazarları, Balkanlar, Asya ve Uzakdoğu'da dağınık halde bulunan zayıf durumdaki Müslümanların Osmanlı Devleti'ne yardım edecek durumda olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Kanun-i Esasi yazarlarına göre dünyadaki 250 milyon Müslümanın ilerlemesi ve gelişmesi için Türkiye ile İran hükümetleri kendilerini ıslah etmeli, vatandaşlarını geliştirmeli ve ilerletmelidir. Ancak bu şekilde yabancıların hükmü altındaki Müslümanlara yol göstericilik görevini yerine getirebilirler. Türkiye ve İran aralarındaki siyasi ilişkileri güçlendirmeli, diğer Müslüman devletlerle de de iyi ilişkiler kurmaya çalışmalıdırlar. Gazeteye göre İslâm dünyasının gelişmesi ve güvenliği için Türkiye, İran ve Afganistan devletleri ittifak yapmalıdırlar. Bu durumda bile Rusya'nın Asya'daki Müslümanlara saldırmasına engel olamayacakları için İngiltere'nin de ittifaka dâhil edilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü Rusya'nın yayılmacı emelleri karşısın-

da diğer Avrupa devletleri ses çıkarmayacaktır. Padişahın dostu olan Alman İmparatoru bile bu durumda Akdeniz'de üsler ve limanlar elde etmek için Rusya'yı Müslüman ülkeleri istila etmekte serbest bırakacaktır. Bölgede çıkarları bulunan İngiltere ise Rusya'ya engel olmak zorunda olduğundan Müslüman ülkeler için doğal bir müttefikdir.

Kanun-i Esasi yazarlarına göre II. Abdülhamid, Müslümanların hayrını istiyorsa asrın gereklerine uygun hareket etmeli ve hiçbir fayda getirmeyecek olan davalardan vazgeçmelidir. Bütün Müslüman hükümetlerle siyasi ilişkiler kurmalı, çıkarları uyuşan devletlerle iyi geçinmeli, karşılıklı çıkarları tespit etmeli ve hükümdarlarına kardeşçe muamele etmelidir. Vatandaşlarının iyi eğitilmesine, memleketlerinin imarına, sanayi ve benzeri şeylerin değerini artırmaya rehberlik etmelidir. Onlarda iyi bir şey varsa almalı, bizde işe yarar bir şey bulunursa onlardan esirgememelidir. Halifeliğini kendi ülkesiyle sınırlayıp hutbelerde ismini okutmakla yetinmelidir. Müslümanların ilerlemesinin başlangıcının Türkiye'den olması gerekliliği ortadadır. Müslümanlar eğitim ve bilimle ilerlese, İslâm halifeliğinin meziyetlerini daha fazla takdir ederler.

Amacı Padişahı eleştirmek olan *Kanun-i Esasi* yazarları, II. Abdülhamid'e yönelttikleri ithamlarda insafsız davranmışlardır. Kendileri de Müslümanların birliğini istediklerini ifade etmekle birlikte, Padişahın arzuladığı İttihad-ı İslâm'ın bir hayal olduğunu dile getirmişlerdir. Hatta bu düşüncenin hayata geçirilmesinin Müslümanları yeni sorunlarla baş başa bırakacağını iddia etmişlerdir.

Kanun-i Esasi yazarları dünyadaki Müslümanlar hakkında geniş bilgiye sahip olduklarını makaleleriyle ortaya koymuşlardır. Ancak onlar hakkında, sağlam bir araştırma ve incelemeye dayanmadan fikir ileri sürmüşler, adeta onlar adına konuşmuşlardı. Örneğin İngiltere ve Çin gibi devletlerin sömürgeci altında yaşayan Müslümanların içinde buldukları durumdan şikâyetçi olmadıklarını, hatta memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Bu yorum ve iddialar elbette ki devrin gerçeklerinden uzaktır.

KAYNAKÇA

- Akçura, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.
- Armağan, Mustafa, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, II, Timaş Yay., İstanbul 2009.
- Artuç, Nevzat, **İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.
- Ayyıldız, Erol, "Matbuat", **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVIII, Ankara 2003, s. 119-121.
- Beyatlı, Yahya Kemal, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hâtıralarım**, Baha Matbaası, İstanbul 1973.
- Eliaçık, Muhittin, "Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet", **Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Terature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, s. 75-81.
- Engin, Vahdettin, **Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid**, Yeditepe Yay., İstanbul 2017.
- Gündüz, Şinasi, "Mecûsîlik" **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVI-II, Ankara 2003, s. 279-284.
- Güzel, Fatih, "Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Abbasîlerin Hâkimiyetini Canlandırma Çabaları", **Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)**, 2014, 3(1): 59-76.
- Kahraman, Âlim, "Matbuat/Türk Edebiyatı" **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVIII, Ankara 2003, s. 121-125.
- Karaca, Taha Niyazi, **Büyük Oyun**, Timaş Yay., İstanbul 2015.
- Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yay., İstanbul 2000.
- Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yay., İstanbul 2012.
- Okay, Orhan, **Mehmed Âkif, Bir Karakter Heykelinin Anatomisi**, Akçağ Yay., Ankara 2005.

Özcan, Azmi, “İttihâd-ı İslâm”, **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXIII, Ankara 2001, s. 470-475.

Öztoprak, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989.

Sırma, İhsan Süreyya, **II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti**, Beyan Yay., İstanbul 2010.

Sürelî Yayınlar

Gayret Gazetesi

Kanun-i Esasi Gazetesi

EKLER

Ek- 1 Kanun-i Esasi'nin logosu ve kapak sayfası.

Ek- 2 Şeyh Cemaleddin Afgani. **Kanun-i Esasi**, 26 Şevval 1314/29 Mart 1797, S 14, s. 4.